

Ignacij Voje

VPLIVI ITALIJE NA ŠOLSTVO IN S TEM POVEZAN KULTURNI RAZVOJ V DALMACIJI TER V DUBROVNIKU V SREDNJEM VEKU

Referat na V. mednarodnem kongresu o povezavah obeh jadranskih obal — kultura in umetnost. Ortona 25. junija 1984.

Šolstvo v srednjeveških dalmatinskih komunah in Dubrovniku se ni razvijalo enakomerno in ni dalo povsod enakih rezultatov. V razvoju šolstva razlikujemo več faz, vendar je v vseh obdobjih imel zelo močan vpliv kulturni razvoj sosednje Italije in je služil kot zgled pri organizaciji šolstva v mestih na vzhodni jadranski obali. Učitelji in profesorji so kot drugi šolani tuji (zdravniki, notarji, kancelarji, muziki) prihajali večinoma iz Italije, kajti njihovo delo je zahtevalo specialno šolanje. Učitelji so poleg drugih strokovnjakov spadali med »salariate«, »državne« uslužbence, ki jih je komuna sprejemala v službo za določen čas, jim za delo določala plačo in postavljala razne pogoje. Pogodbe so sklepali za eno ali dve leti. Če so bili uspešni, so jim službo podaljšali, običajno s povišano plačo.

O celotnem razvoju šolstva v dalmatinskih mestih¹ in Dubrovniku² še nimamo celovite slike. V referatu se bom omejil na čas od prvih omemb šolske dejavnosti do uveljavljanja humanističnih idej v šolstvu konec 15. in v začetku 16. stoletja. Pri tem bom skušal opozoriti na različen razvoj šolstva v nekaterih dalmatinskih mestih (Split, Zadar) in v Dubrovniku, pri čemer bom dal večji poudarek raziskavam dubrovniškega šolstva. V zvezi s šolstvom se bom dotaknil še vpliva šolstva na dvig kulturne ravni, kamor sodi predvsem širjenje in pomen knjige v vsakdanjem življenju. Posebej pa bom opozoril na delovanje cirilsko-slovanske šole v Dubrovniku in ustanavljanje cirilskih tiskarn v Italiji.

S šolstvom v dalmatinskih mestih in v Dubrovniku so se vse do 14. stoletja ukvarjale cerkvene ustanove, predvsem pa benediktinski samostani. Od 8. stoletja dalje je v Splitu obstajala pri splitskem kapitlju šola za vzgojo duhovnikov.³ Podobno je bilo tudi v Zadru, kjer je cerkveno šolo, vezano na katedralo, vodil »canonicus scholasticus«.⁴ Posebno vlogo je v šolstvu starejše dobe imel v Dubrovniku benediktinski samostan na Lokrumu. Tu so se poleg dubrovniških mladeničev šolali tudi sinovi mnogih srbskih in bosenskih velikašev.⁵

¹ Viktor Novak, *Povijest Splita*, Knjiga prva, Split 1957, str. 360, 361; Knjiga druga, Split 1961, pogl. XI. Škole u Splitu, str. 296, 297; isti, *Najstarije škole u Splitu*, Novo doba, Split 30. 12. 1933.

² Ljubomir Maštrović, *Povijesni pregled školstva u Zadru*, Zbornik Zadar 1964, str. 487—490; Nada Klaić-Ivo Petricoli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, str. 348, 368; S. Urbić, *Crtež iz dalmatinskog školstva*, I. dio.

Marko Šunjić, *Dalmacija u 15. stoljeću*, Sarajevo 1967, pogl. VIII/a — Školstvo, str. 265—270.

³ Vicko Adamović, *Grada za povijest dubrovačke pedagogije*, dio I, II, Zagreb 1885, 1892; Konstantin Jireček, *Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić*, Archiv für slavische Philologie, Bd. XIX, Berlin 1878, str. 34—51; Ivo Perić, *Školstvo u starom Dubrovniku*, Školski vjesnik, br. 2, Split 1976, str. 138—144; Dušanka Dinjić-Knežević, *Biblioteka Petra, dubrovačkog ljekara s početka XV veka*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XVII/1, 1974, str. 37—47; Ignacij Voje, *O trgovačkoj djelatnosti dubrovačkih nastavnika u srednjem vijeku*, Dubrovnik, časopis za kulturu, god. XXIII, br. 6, Dubrovnik 1980, str. 59—69.

Ivo Perić, *Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća*, Pedagoški rad, br. 5—6, Zagreb 1967, str. 218—226; Jorjo Tadić, *Reforma vaspitanja dubrovačke mladeži god. 1557*, Novo doba, br. 79, Split 1926, str. 19; Đuro Körbler, *Četiri priloga Gunduliću i njegovom »Osmanu«*, Rad JAZU, knj. 205, Zagreb 1914, str. 143—150.

⁴ G. Novak, *Povijest Splita*, I, str. 360.

⁵ L. Maštrović, n. d., str. 487.

⁶ Šime Ljubić, *Ogledalo književne povijesti*, str. 223 — benediktinske škole »su polazili ne samo dubrovački mladići, nego su po svoj prilici k tom središtu znanosti hrli i sinovi mnogih srpsko-bosanskih velikaša. To se za stalno može držati o Šćepanu namjesniku Jelisave vojvodkinje bosanske, koji pošto bi istjeran od velmoža (g. 1283) pobježe s sinovima među Dubrovčane, a oni ga lijepo primiše i na nauke dadoše«.

V. Adamović, *Grada*, str. 11 — oni mladići koje 1351. god. car Dušan Silni otpravi u Dubrovnik na nauke, biće išli na školu kod Benektinaca, jer su oni bili većinom stranom Slavenu, te su mogli poučavati djecu služeći se materinskim jezikom.

Z razvojem pomorstva in trgovine je potreba po pismenosti postajala vse večja. Na to so vplivali tudi pomorsko trgovski kontakti s sosednjimi italijanskimi mesti. V omejenem obsegu so opismenjevanje mladine opravljali privatni učitelji, največ duhovniki.⁶ Začetek 14. stoletja predstavlja čas, ko se družbeno življenje v Dalmaciji organizira na višjem nivoju, kar je posledica gospodarskega razvoja. Šole postajajo družbena potreba. Trgovski posli so zahtevali okretne, iznajdljive in predvsem pismene ljudi. To je bil eden od vzrokov, da so začeli v dalmatinskih mestih in v Dubrovniku od začetka 14. stoletja ustanavljati šole, ki so bile pod strogim nadzorstvom komune. Za učitelje, ki so bili občinski uslužbenci, so izbirali čimbolj sposobne in predvsem moralne ljudi. V začetku je bila občinska šola slabo organizirana in je imela zelo omejene naloge. Morala naj bi zadovoljiti le praktične potrebe. Učitelj naj bi naučil mladino le toliko, kolikor je bilo dovolj za uspešnega trgovca. Učenci naj bi znali čitati trgovska pisma na latinskem jeziku in na njih odgovarjati, znali naj bi pisati trgovske zadolžnice in obvladati osnove računstva.

V Zadru naj bi že od 1282 obstajala občinska, torej javna mestna šola.⁷ Toda podatki o učiteljih so ohranjeni šele iz druge polovice 14. stoletja.⁸ V Splitu so otroke v 14. stoletju poučevali zdravniki-kirurgi. Leta 1352 je Veliki svet za to delo izbral komunalnega kirurga Blasiusa z nalogo, da bo tudi poučeval otroke. Leta 1359 je kirurg magister Thomasius zaprosil Veliki svet, da bi poleg zdravniškega dela poučeval otroke v gramatiki, kot je to delal doslej. Ze istega leta je Veliki svet sklenil, da je treba poiskati učitelja po stroki z ustrezno izobrazbo. Učitelj naj bi dobival plačo v znesku 30 dukatov letno in užival brezplačno stanovanje. Šele leta 1382 je splitski komuni uspelo, da je nastavila učitelja po stroki. Izbran je bil magister Kesala. Poleg komunalne šole so še naprej poučevali privatni učitelji.⁹

V Dubrovniku so o občinskem učitelju prvič razpravljali v Malem svetu 6. marca 1333. V službo je bil sprejet Nikola iz Verone kot magister gramicus. Določili so mu 10 perperjev letne plače, posebno šolnino pa so morali plačevati tudi otroci. S prihodom tega učitelja v Dubrovnik se smatra začetek delovanja javne mestne šole.¹⁰

Težko je slediti vsem učiteljem v Dubrovniku, kljub temu, da obstajajo nekateri več ali manj popolni spiski.¹¹ Od učiteljev, ki so delovali v Dubrovniku v drugi polovici 14. stoletja, bi omenil Karola Jacobi de Scanello iz Bologne, ki je bil izbran leta 1382. Dobival je 125 dukatov letne plače in odgovarjajoče stanovanje. Z magistrom Karolom je dubrovaška komuna za daljši čas rešila vprašanje učitelja. V

⁶ Iz neke pogodbe, ki jo je sklenil Peter Markov de Roncis iz Bologne — v Zadru ni bil le rektor, temveč tudi »professor« odn. »doctor gramicus« — leta 1392 vzemo, da je prevzel patricijske otroke v privatno poučevanje. Tudi zadržski duhovniki so verjetno privatno učili otroke manj premožnih staršev. N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u sred. vijeku, str. 348.

Splitski notarji so pogosto poučevali privatno, za plačo ali za neko protiuslugo. Podoben privatni pouk so nudili tudi mnogi duhovniki, zdravniki, ki so poučevali otroke splitskih meščanov izven komunalne šole. Ker so mnoge obrti zahtevale pismene strokovnjake, so mojstri svoje vajence poleg obrtnih veščin učili tudi čitati in pisati. G. Novak, Povijest Splita, I, str. 361.

Ker »foresterii« niso mogli v Dubrovniku obiskovati redne šole, so za svoje otroke najeli izobražene ljudi, ki so jih v roku enega leta naučili čitati in pisati. Tako se je 22. oktobra 1367 »magister Johannes doctor gramicus« obvezal prezbiterju Andriji iz Pilota, da bo njegovega nečaka Nikolo naučil čitati in pisati »modo mercatorio«. Tudi nekateri dubrovniški meščani so raje zaupali svoje otroke privatnim učiteljem, čeprav je delovala javna šola. D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 39, 40.

⁷ L. Maštrović, n. d., str. 488; Ferrari-Cupilli, D'alcuna scuola e d'alcuni maestri che ebbe nel passato la città di Zara, Programma dell'istituto Ginnasio di Zara, 1858—1859. Javna mestna šola je delovala »nella contrada del Castello«. O tej šoli manjkajo podrobni podatki.

⁸ Iz konca 14. stoletja se omenjajo naslednji učitelji:
1377 — magister Petrus de Bononia doctor gramicus salariatus Jadra;
magister Bernardus condam Ostini de Novara olim doctor gramicus salariatus communis Jadre;
1404 — Christophorus filius ser Luchini de Zeno de Mediolano rector et professor scholarum Jadre.
L. Maštrović, n. d., str. 488; N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, str. 348.

⁹ G. Novak, Povijest Splita, II, str. 296. V času popolne avtonomije je imel Split svojo komunalno šolo in svoje komunalne učitelje. Od 1434 do 1447 se omenja v Splitu magister Christophorus de Nava kot »rector scholarum in civitate Spalati«, a leta 1447 je zabeležen Hieronimus kot »olim rector scholarum in Spalato«.

¹⁰ Monumenta Ragusina, knj. V, Zagreb 1897, str. 38; I. Perić, Skolstvo u starom Dubrovniku, str. 139; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 37.

¹¹ K. Jireček, Der ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 34—36, dodatek Jos. Gelčica, str. 78; Irmgard Mahnen, Dubrovački patricijat u XIV veku, Pos. izd. SANU, knj. CCCXL, Beograd 1960, str. 97—101; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 38. I. Voje, O trgovačkoj djelatnosti dubrovačkih nastavnika, str. 62—69.

Dubrovniku je ostal do svoje smrti leta 1400. Da bi osnovno izobraževanje dobilo v Dubrovniku masovnejši značaj, je dubrovniška vlada v času delovanja Karola ukinila šolnino in povečala plačo učitelju.¹² Karolus pa si je skušal izboljšati svoj gmotni položaj na isti način kot nekateri dubrovniški notarji in kancelarji.¹³ Poleg učiteljske službe se je ukvarjal s trgovino.¹⁴

Beneška podreditev Dalmacije leta 1420 je pomenila za razvoj šolstva v dalmatinskih mestih težak udarec in prekinitev samostojnega odločanja o učiteljih. V Zadru, Trogiru in Kotoru je plačevala učitelja Beneška republika iz tistih dohodkov, ki so jih v beneško blagajno morale plačevati mestne komune. Le v Splitu je učitelje plačevala komuna, vendar so se Spličani večkrat pritoževali v Benetkah, da se komuna slabo briga za javnega učitelja.¹⁵ Posebej je bil ogrožen obstoj zadarskih šol. Po doževi odredbi z dne 12. 9. 1409 je morala zadarska občina vse svoje dohodke predati eraru (državni blagajni) Beneške republike, ta pa je morala nositi stroške administracije. Šele na posebno intervencijo odposlanstva zadarskega plemstva je beneški dož popustil in je zadarski komuni dovolil izplačati letno 600 dukatov za plače uradnikom. Med njimi se omenja tudi učitelj.¹⁶ Do podreditve Beneški republiki so občinski sveti v dalmatinskih mestih sami volili in zamenjavali učitelje in profesorje. V Zadru je to pravico imela komuna do leta 1458, ko jo je dož s svojim odlokom odvzel mestnemu svetu in jo prenesel na mestnega kneza in kapetana, ki sta bila Benečana. Benečani so pripeljali v Zadar učitelje in profesorje iz Italije in jim dajali prednost pred domačimi učitelji, ki so se šolali v Italiji. Zdi se, da so v tem času Zadranji za poučevanje svojih otrok raje najemali privatne učitelje, ki so bili pretežno domači duhovniki, namesto da bi jih pošiljali v občinsko šolo, kjer so učili italijanski učitelji. Na to nas opozarjajo stroge odredbe proti delovanju privatnih učiteljev.¹⁷ Iz prve polovice 15. stoletja je znanih več učiteljev iz Italije.¹⁸ Dogajalo pa se je, predvsem v času turškega pritiska, da je ostajala zadarska šola brez učitelja, ker komuna ni imela sredstev, da jim poviša plačo.¹⁹

Pod mnogo ugodnejšimi pogoji se je razvijalo šolstvo v 15. stoletju v Dubrovniku, kjer je prišel še posebej do izraza vpliv italijanskega humanizma.²⁰ Dubrov-

¹² Mihajlo Dinić, Odluke veća Dubrovačke republike, knj. I, Beograd 1951, str. 312, 376; knj. II, Beograd 1964, str. 29, 156, 187, 236, 238, 580; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 38.

¹³ Salariați, uslužbenici dubrovniške republike, so se zelo pogosto ukvarjali s trgovino in denarnimi posli. Kot primer bi navedel kancelarja in notarja Francisca Bartholomei de Archa (1342–1373 deloval v Dubrovniku). Francisco se je ukvarjal z lovom koral, ribolovom in izvozom lesa na Malto. Razen tega je posojal trgovcem denar. J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke republike, knj. I, Beograd 1935, str. XX–XXII.

Se bolj razvejane trgovske posle je imel kancelar in notar Theodoros Scolmafogia de Brundusio (1360–1380). Z bratom Jakobom, ki je živel v Brindiziju, je vzdrževal trgovske zveze. Ukvarjal se je z uvozom južnoitalijanskih proizvodov: olje, soljeno meso, žito, sol; iz Dubrovnika pa je izvažal balkanske surovine: vosek in rude. Ker je s to dejavnostjo pridobil precejšnje premoženje, se je ukvarjal tudi s kreditnimi posli. Posojal je denar in sprejemal predmete v zastavo. Prekupčeval je z živino, ki jo je kupoval od kmetov iz okolice Dubrovnika, J. Tadić, n. d., str. XXVI–XXXII.

¹⁴ Učitelj Karolus se je ukvarjal s trgovino z vinom. Peter »tinctor« se je 31. avgusta 1393 obvezal, da bo izročil »magistro scholarum Karuli« do prihodnje trgatve 17 kvingov dobrega vina iz Šumeta. Peter potrjuje, da je prejel od Karula na račun 8 perperjev. Historijski arhiv Dubrovnik (HAD), Diversa cancellariae, XXX, fol. 148. Karolus je vzel v službo služkinjo Ivano, hči pokojnega Stanacia de Slatina iz Bosne. Z njo je sklenil pogodbo 27. novembra 1393. Ibid. XXXI, fol. 87.

¹⁵ V. Novak, Povijest Splita, II, str. 296, 297.

¹⁶ L. Maštrović, n. d., str. 488, 489; S. Ljubčić, Listine IV, Zagreb 1874, str. 9 — »respondeatur, quod volumus, quod omnes introitus quomodocumque spectantes communitati Jadre veniant in nostrum commune pro faciendis expensis necessariis deinde. Verum et cognoscent bonam dispositionem nostram erga eos, sumus contenti, quod ad criminalia, uni medico phisico et uni ciroyco, et uni magistro scholarum ducatos sexcentos, quas dividendi inter predictos, sicut eis melius videbitur.« N. Klaić-I. Petricoli, Zadar u sred. vijeku, str. 368.

¹⁷ J. Maštrović, n. d., str. 489.

¹⁸ Od 1409 do 1456 se omenjajo tile upravitelji in učitelji v zadarski komunalni šoli: Nicolò de Genova, magister Barnaba de Camerino grammaticae professor in Jadra, Giovanni de Fermo (maestro di grammaticae e rettore della scuola di Zara), kanonik Šimun iz Zadra, ser Lodovico Simonicio de Fermo, Bernardus Juanensis, Andre de Montesilice (»providens ac litteratus vir«), Jerolin Cima itd. L. Maštrović, n. d., str. 489.

¹⁹ Omenja se učitelj Giulio Cesare Stella iz Rima, ki je zaradi majhne plače zapustil Zadar in sprel mesto učitelja na Pagu. T. Eber, Storia del ginnasio superiore de Stato di Zara, str. 16. V začetku XVII. stoletja je posebno odposlanstvo zadarske mestne občine odšlo v Benetke z zahtevom, da se dotacija od 600 dukatov poveča na 800 dukatov letno. Dož je prošnji le delno ugodil in je dotacijo povišal na 750 dukatov. Od te vsote je poslej dobival zadarski učitelj letno plačo v višini 150 dukatov. Ker je bila to še vedno majhna plača, so v 17. in 18. stoletju to službo opravljali v glavnem domači učitelji. L. Maštrović, str. 489.

²⁰ Ivan Božić, Pojava humanizma u Dubrovniku, Historijski pregled, god. II, br. 1, Beograd 1955, str. 7.

niška komuna se je leta 1358 odrekla beneški dominaciji in se podredila Ogrski. Vzporedno z razvojem politične avtonomije, so Dubrovčani sami usmerjali razvoj kulture in šolstva.

V začetku 15. stoletja se je v Dubrovniku čutila večja potreba za šolanje mladine, ki naj bi pridobila širše in solidnejše znanje. To je zahtevala višja stopnja ekonomskega življenja, še posebej razvoj nekaterih njegovih vej (manufaktura sukna, pomorstvo in pomorska trgovina), ki se niso mogle razvijati dalje in izpopolnjevati brez šolanih strokovnjakov. Šolani in kulturno izobraženi ljudje so bili potrebni tudi za vodstvo raznih upravnih poslov komune oziroma republike. Zato je bil leta 1455 izdan predpis, da plemič, ki ne zna čitati in pisati, ne more opravljati nobene službe v državni upravi.²¹ Kljub temu je bila pismenost med dubrovniškimi poslovnim svetom zelo lepo zastopana, ker so skoraj vsi, ki so se ukvarjali s trgovino, celo tisti iz nižjih družbenih slojev, sami vodili svojo korespondenco in svoje poslovne knjige.²² Tisti mladi ljudje, ki se niso zadovoljili samo z »littere mercatorie«, ampak so hoteli dobiti širše, poglobljeno znanje, so po končani elementarni šoli v Dubrovniku nadaljevali svoje šolanje v Italiji. Zato se je v Dubrovniku okrog leta 1430 pojavila zamisel o reformi stare šole. Leta 1433 so od elementarne šole izločili neke vrste srednješolski pouk. Elementarni pouk so še naprej vodili učitelji, za višjo stopnjo pa so odslej zaposlili po enega humanistično izobraženega profesorja. Viden odraz tega je bil lepši, bogatejši in stilno popolnejši latinski jezik, v katerem so pisani dubrovniški dokumenti.²³

Pred reformo šolstva sta se uveljavila dva učitelja iz Italije, ki sta se zelo aktivno vključevala v vsakdanje življenje Dubrovnika. Kot rektor dubrovniške šole se omenja zdravnik magister Jacobus iz Ferrare, ki se je ukvarjal tudi s privatnim poučevanjem.²⁴ Še aktivnejši je bil njegov naslednik Georgius Brugnolus iz Mantove. Iz odloka Velikega sveta z dne 29. 1. 1435 zvemo, da je bil Georgius učitelj tistim, ki so se hoteli naučiti trgovsko korespondenco in voditi trgovske knjige in račune.²⁵ Zato nas ne sme čuditi, da je bil zelo vešč v trgovskih poslih. Kreditne pogodbe je sklepal z organizatorjem dubrovniške manufakture sukna Petrom Pantello iz Piacentie.²⁶ V tem obdobju so torej v ospredju predvsem praktične potrebe šolanja v Dubrovniku.

Osrednja osebnost in eden od reformatorjev dubrovniškega šolstva je bil italijanski humanist Filip de Diversis de Quartigiani iz Lucce. Šolske razmere, ki jih je našel v Dubrovniku, ga niso zadovoljevale. Za višje oblike pouka ni bilo dobrih pogojev niti ustreznih prostorov. Dubrovniška vlada mu je skušala pomagati in je našla primerne prostore v zgradbi, kjer je kasneje stala Divona-Sponza. Za višji kurz so bila predvidena na podlagi odloka Velikega sveta iz leta 1435 predavanja iz logike, retorike, gramatike in filozofije. Po zamislih Filipa de Diversisa naj bi bila to prva humanistična šola v Dubrovniku. Pred svojim odhodom iz Dubrovnika je leta 1440 v svojem znamenitem delu »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclityae civitatis Ragusii ad ipsius Senatuum descriptio« izrazil obžalovanje, da ni bil ustvarjen njegov načrt, o povečanju števila učiteljev, tako da se ni mogel po-

²¹ HAD Liber viridis, cap. 459; Vladimir Caldarovič, Kulturni lik Dubrovnika u XV stoljeću, Dubrovnik, god. III, br. 1–2, Dubrovnik 1957, str. 14; K. Jireček, Die ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 34.

²² Ignacij Voje, Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV. stoletje), Zgodovinski časopis, letnik XXXIV, zv. 1–2, Ljubljana 1980, str. 77–86.

²³ J. Perić, Školstvo u starom Dubrovniku, str. 140, 141; Jorjo Tadić, Istorija Dubrovnika do polovine XV veka, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1971, str. 43.

²⁴ Pavle Sohijević je sklenil leta 1417 z Jakobom iz Ferrare pogodbo, da bo njegova sinova naučil čitati in pisati »litteras latinas mercatorum et rursum« tako da bosta znala »scribere debitores et creditores mercantiarum ut moris est mercatorum«. Za poučevanje bo dobil 16 dukatov. HAD Diversa notariae, XII, fol. 181; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 40.

²⁵ K. Jireček, Die ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 35.

²⁶ HAD Debita notariae XIV, fol. 292^v, 352, 11. maj 1429 je dobil na kredit 25 dukatov, 3. decembra 1429 pa 300 dukatov. S kreditnimi posli se je ukvarjal tudi skupaj s svojim sinom Galeacijem (HAD Deb. not. XIV, fol. 297), ki je bil lastnik tkalnice na Pilah in je veliko trgoval z dubrovniškim suknom. Ignacij Voje, Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku, Sarajevo 1976, str. 303–304; Momčilo Spremić, Dubrovnik i Aragonci (1442–1495), Beograd 1972, str. 166, 167.

svetiti predavanju samo lepih znanosti, razume se humanističnih.²⁷ Skozi de Diversisovo šolo je šlo nekaj generacij Dubrovčanov; iz njih se je formiral krog ljubiteljev antike. Poslušali so predmete, ki jih v Dubrovniku prej niso predavali.

Takšna struktura dubrovniške mestne šole se je ohranila tudi po odhodu Filipa de Diversisa iz Dubrovnika. Ker je bil de Diversis zaradi raznih poslov, predvsem trgovskih, večkrat odsoten — odhajal je v Benetke — so namesto njega poučevali drugi učitelji.²⁸ V začetku je bil poleg de Diversisa učitelj-gramatik na nižji stopnji magister Georgius Brugnolis iz Mantove. Leta 1437 je za nekaj časa zamenjal de Diversisa v njegovi odsotnosti Dubrovčan Andruško Drinkašević. Po odhodu de Diversisa pa je bil imenovan za rektorja šole in ostal na tem mestu do smrti leta 1454. Leta 1440, ko je bil odsoten tudi Andruško, sta de Diversisa nadomeščala dva domačina, duhovnika Marin Brajković in Nikola Junčić.²⁹ V drugi polovici 15. stoletja, po odhodu Filipa de Diversisa, se v Dubrovniku pojavlja vse več domačih humanistov, ki so študirali v Italiji ter pisali književna dela v latinskem jeziku. Nekateri so prevzeli mesto učitelja ali rektorja dubrovniške šole. Poleg zgoraj omenjenih je bil najpomembnejši humanist Elija Lampriddi Crijević (de Zrieva), »poeta laureatus«, ki je bil kar dvakrat rektor dubrovniške šole, od 1497 do 1504 in od 1511 do 1514.³⁰

Med rektorji dubrovniške šole so v drugi polovici 15. stoletja delovali nekateri italijanski humanisti kot Paulus de Gazulis, Urbanus de Licio, Marcus de Reggio, Danielus Clarismondo de Parma (dober poznavalec ne samo latinskega, temveč tudi grškega jezika).³¹ Med Italijani, ki so kot »magister humanitatis« delovali v mestih na vzhodni jadranski obali (Split, Zadar), je v Dubrovniku (od 1477 do 1480) užival posebne simpatije Tideo Acciarini iz Sant'Elpidia a mare. Med njegovimi učenci so bili v Dubrovniku Elija Crijević, Karlo Pucić in Ivan Gundulić, v Splitu pa Marko Marulić.³² Nekateri kancelarji so v Dubrovniku prevzeli mesto učitelja, če se je pokazala potreba. Tako je postal rektor latinske šole Stephanus Fliscus Sonciensis, bivši kancelar.³³

Člani Senata so želeli, da bi se v Dubrovniku začela tudi predavanja iz pravnih znanosti. Ko je bil za rektorja dubrovniške šole izbran leta 1462 Nikola Djončić, je sprejel obvezo, da bo v času praznikov imel po eno predavanje iz kanonskega prava in da bo organiziral čitanje in komentiranje dubrovniškega statuta.³⁴

Ko se je v Dubrovniku širil krog učenih ljudi, ki so dobro znali latinski in grški jezik, je rasel tudi interes za knjige, v prvi vrsti za dela klasičnih piscev in humanistov. Pri tem je pomembno vlogo odigrala dubrovniška šola. Dubrovčani so nabavljali najprej rokopisne, kasneje tudi tiskane knjige. Poleg biblioteke, s katero je razpolagala de Diversisova šola, so nastajale še biblioteke v frančiškanskem in domini-

²⁷ Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika* (z latinščine prevedel Ivan Božić; uvodna študija »Filip de Diversis i njegovo delo, str. I–VI), Dubrovnik 1973; V. Brunelli (latinski tekst z uvodom in komentarjem), *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara*, XXIII, 1880, str. 3–54; XXIV, 1881, str. 3–48; XXV, 1882, str. 3–36.

²⁸ Ivan Božić, *Dve beleške o Filipu de Diversisu*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. XI-1, Beograd 1970, str. 311–329; *ibid.*, *Osservazioni su Filippo de Diversi*, *Italica Belgradensia*, 1, Beograd 1975, str. 17–35.

²⁹ I. Božić, *Filip de Diversis i njegovo delo*, str. III. Razmere v dubrovniškem solstvu leta 1440 po prihodu Filipa de Diversisa pojasnjuje kreditna pogodba, sklenjena med prokuratorjem Filipovega naslednika dum Andruška Drinkaševića, Nikšom Bogavčićem in dum Ivanom Okrugličem. Nikša Bogavčić se je obvezal 7. aprila v imenu dum Andruška dum Ivanu »pro salario scole eiusdem don Andruschi videlicet pro tempore quo vacabit et reget ipsam scolam docendo scolares ad rationem yperp. 10 singulo mense incipiendo a die 10 martii prox. fut.« (HAD Deb. not. XIX, fol. 159^v). Iz pogodbe bi lahko sklepali, da je leta 1440, ko je bil Andruško odsoten, pouk namesto njega prevzel dum Ivan.

³⁰ Ignacij Voje, *Rapporti culturali interadriatici nell'attività umanistica del raguseo Ilija Crijević*, *Abruzzo, rivista dell'Istituto di studi abruzzesi*, Anno XX, n. 1–2, Roma 1982, str. 81–95.

³¹ K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 35, 78. V želji, da dvigne kvaliteto pouka grške in latinske književnosti, je pozval dubrovniški senat leta 1490 iz Firenc Dimitrija Halkokondila, ki je s svojimi predavanji navduševal učence v Peruggi, Paviji in Firencah, vendar se ta načrt ni uresničil. I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12.

³² K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 78; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12; P. Kolendić, *Marulićev učitelj Tideo Acciarini*, *Novo doba*, Split 25. XII. 1924; F. Lo Parco, *Tideo Acciarini*, *Archivio storico per la Dalmazia*, VII, Roma 1929/30. Posle rektorja dubrovniške šole je Tideo Acciarini opravljajal med 1477 do 1480. Že v prvem letu službovanja je sklenil kreditno pogodbo s Terentijem de Terentis, znanim trgovcem iz Pesara. Na kredit je vzel 28 dukatov. HAD Deb. not. XLV, fol. 133^v, 8. III. 1477.

³³ K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 11; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12.

³⁴ I. Božić, n. d., str. 12.

kanskem samostanu. Konec 15. stoletja je bilo v Dubrovniku sorazmerno veliko število privatnih bibliotek.³⁵ V testamentih se prav tako vse pogosteje omenjajo knjige, ki so predstavljale veliko dragocenost.³⁶

Poslovni ljudje v Dubrovniku sicer niso bili pripravljeni vlagati svoj kapital v knjigo, ker bi po njihovem mnenju postal na ta način pasiven, so pa kljub temu vzeli knjige pogosto v zastavo (in pegno), ker so cenili njihovo vrednost. Tudi pri poslovnih trgovskih poslih dubrovniških učiteljev se pogosto omenjajo knjige. Leta 1374 potrjuje Miloj, sin Domagne de Mildrugo, da so mu bile vrnjene vse knjige, ki jih je imel v zastavo pri magistru Johannesu de Bononia, rektorju šole.³⁷ V testamentu omenja dumi Johannes leta 1416, da ima pri Aluisio, »maistro dela scola de comun«, v zastavi eno biblijo v vrednosti 30 ducatov in še nekaj drugih knjig.³⁸ Posebej je zanimiva kreditna pogodba, ki jo je sklenil Elija Crijević »poeta laureatus« 13. aprila 1491. Upnik Vuceta de Benalis habitatoris Venetiarum mu je dal na kredit 6 ducatov. Iz pojasnila je razvidno, da je za omenjenih 6 ducatov dobil na kredit tiskane knjige.³⁹ Za pesniško delovanje Elije Crijevića v Dubrovniku je zelo zanimiva kreditna pogodba, ki jo je notar registriral 19. 3. 1493. Dolжник Felix Bruttus se je obvezal, da bo za kredit, ki ga je dobil od Elije Crijevića nudil naslednjo uslugo. V roku do velike noči bo prepisal v pergamentno knjigo /»bona carta de Pergameno«/ 70 Crijevićevih pesmi /»carmina septuaginta sua«/ z zlatimi inicijalami /»cum suis rubricis de littera de auro«/. Če dela ne bi v roku opravil, bo vrnil dolg v denarju v višini 10 ducatov. Iz marginalne beležke vzemo, da je dolжник do konca meseca marca, to se pravi v 18 dneh, opravil svoje rokopisno delo, vredno 10 ducatov.⁴⁰

V nekem obdobju so učitelji tujci, v glavnem Italijani, preko italijanskega učnega jezika vplivali na poudarjanje romanske komponente v dubrovniški družbi. Učeneec je moral na nižji stopnji obvladati italijanski poslovni jezik, na višji stopnji pa se je spoznal tudi z latinskim in grškim jezikom in klasično književnostjo. Ta usmeritev ni bila značilna samo za dubrovniški patriciat, ampak lahko ugotovimo še posebej določeno naklonjenost do romanske kulture za trgovske rodbine »de popolo«, ki so bile slovanskega porekla. S prevzemanjem te kulture se je simboliziral določen družbeni položaj.⁴¹

S stapljanjem slovanskega in romanskega elementa v svojevrstno in za Dubrovnik značilno etnično opredelitev, se je rojevala tipična dubrovniška samozavest. Dubrovčan — »Raguseus« — je občutil svojo etnično individualnost tako v odnosu do Benetk in Italije kot v odnosu do slovanskih sosedov v zaledju. Kot primer bi navedel protest, ki so ga Dubrovčani sredi 15. stoletja poslali mestu Barceloni, ki je od nekaterih Dubrovčanov zahtevala iste dajatve kot od Italijanov. V tem dopisu iz 16. 10. 1446 prepičujejo: »Et primo, quod non tantum vobis sed et universi mundi nationibus scitum et manifestum esse credimus, Raguseos non esse Italicos, neque Italiae subpositos, quin immo, tum ex suo idiomate...«⁴²

³⁵ Karl Kovač, *Über Bücher und Bibliotheken in alten Ragusa*, *Mitteilungen des k. k. Archivrates*, I. Band, Wien 1914, str. 270–275; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 13; Vl. Caldarić, *Kulturni lik Dubrovnika*, str. 17.

³⁶ Vse do začetka XV. stoletja najdemo podatke o knjigah skoraj izključno v testamentih. Ti dokazujejo, da so v XIII. in XIV. stoletju lastniki knjig predvsem duhovniki, katerim so Dubrovčani v svojih testamentih zapuščali denar za nakup knjig verskega značaja. Podobna je situacija v prvi polovici XV. stoletja. V testamentih duhovnikov se med knjigami najpogosteje omenjajo brevijariji (HAD Testamenta XI, fol. 28–28', 34', XV, 79'; Div. canc. XXXII, fol. 168'). Šele v drugi polovici XV. stoletja tudi v testamentih dubrovniških meščanov laikov naletimo na knjige (Testamenta XVIII, fol. 161'–165', 126'). Knjige so v tem času imeli v glavnem tujci v službi dubrovniške republike — kancelarji, notarji, učitelji in zdravniki. Najbogatejšo privatno biblioteko je imel verjetno v Dubrovniku zdravnik Peter, sin znanelega zdravnika Albertina de Camurata iz Padove, ki je deloval v Dubrovniku v začetku XV. stoletja. D. Dinić-Knežević, *Biblioteka Petra*, str. 41–47.

³⁷ HAD Div. not. IX, fol. 124' — 18. X. 1374.

³⁸ HAD Testamenta X, fol. 20–22 — 20. VI. 1418.

³⁹ HAD Deb. not. LIV, fol. 21.

⁴⁰ Ibid, LV, fol. 94'.

⁴¹ I. Mahnken, *Dubrovački patricijat*, str. 86, 87, 88; Branislav Nedeljković, *Nekoliko podataka o našem jeziku iz arhiva Dubrovačke republike*, *Istorijski časopis XXIX–XXX*, Beograd 1983, str. 101.

⁴² Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, knj. I, Beograd, str. 493.

Čeprav se je romanska kultura zavestno negovala, to kulturno poromanjenje ni bilo tako radikalno, da se postopoma slovanski element ne bi začel dvigati poleg romanskega. V tistem trenutku, ko je slovanski element zavzel enakopraven položaj poleg romanskega, je imel ta novi slovanski kulturni element v danih okoliščinah večjo življenjsko silo od tradicionalnega romanskega. Prvotno je bil edini književni jezik v Dubrovniku latinski jezik. Ko je italijanski jezik dobil priznanje književnega jezika, je ostal latinski jezik omejen le na nekatera področja javnega življenja (notariat-listine, poslovni jezik svetov-zapisniki). Italijanski jezik se je začel v Dubrovniku uporabljati predvsem kot trgovski jezik. Italijanski jezik je bil v Dubrovniku jezik, ki so se ga naučili v šoli, ni bil pa pravi materinski jezik, ki so ga govorili v dubrovniških družinah, tudi patricijskih. To je bil slovanski jezik, ki je bil v začetku 15. stoletja v glavnem še na stopnji rodbinskega in govornega jezika. V pisni obliki se je omejeval na cirilske listine in dopise kot produkt posebne cirilske pisarne,⁴³ ki so jih Dubrovčani pošiljali sosednjim slovanskim vladarjem in fevdalcem. Toda tekom 15. stoletja se je slovanski jezik uporabljal v vedno večji meri tudi v javnem življenju. V drugi polovici 15. stoletja je slovanski jezik že prodril v razprave dubrovniških svetov.⁴⁴ V sodne zapisnike je od srede 15. stoletja vključeno vedno več slovanskih »verba formalia« in to v latinski pisavi. Prva slovanska glosa, pisana v latinici v Dubrovniku, je iz leta 1430.⁴⁵ Uvajanje latinice za slovanski jezik pospešuje afirmacijo in priznanje slovanskega jezika kot pisnega jezika in kot knjižnega jezika poleg latinskega in italijanskega. Čeprav so humanisti (v Dubrovniku je bil njihov najeminentnejši predstavnik Elija Crijević »poeta laureatus«) prezirali materni jezik in bili kot propagatorji romanstva naklonjeni širjenju latinskega jezika in književnosti, je postal slovanski jezik v Dubrovniku jezik dubrovniške renesanse. V ljudskem jeziku sta pesnila sodobnika Elije Crijevića, Šiško Menčetić in Ivan Gundulić. Za njune slovanske stihe je sam Elija moral priznati, da jima poleg latinskih in grških pesmi prinašajo tudi slovanski trajno slavo.⁴⁶ V tem pogledu je Dubrovnik zavestno sledil primeru Italije, kjer je »vulgata« že zdavnaj postala jezik književnosti.

To smer razvoja potrjuje v Dubrovniku obstoj in delovanje posebne slovanske šole. Ni dokazov, da so se v Dubrovniku že v 13. stoletju učili cirilico, ker za to ni bilo potrebe. Toda že v 14. stoletju je situacija drugačna. Pismenost se je razvila tudi v sosednjih slovanskih državah, v Srbiji in Bosni, kjer je prevladovala predvsem cirilica.⁴⁷ Zato so morali tudi Dubrovčani obvladati cirilico, če so hoteli uspešno poslovati v zaledju. Jireček meni, da je don Dimitrij, ki se omenja v nekem testamentu leta 1348 kot učitelj, eden izmed domačih učiteljev duhovnikov, pri katerih naj bi se Dubrovčani učili cirilico.⁴⁸ Učitelji cirilice naj bi verjetno še bili: dominus Zane (1295), Michač magister scholarum (1372), presbiter Marin Bogojević (1387) in

⁴³ Gregor Cremonšnik, Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku, Anali historijskog instituta JAZU, sv. I, Dubrovnik 1952, str. 73–83.

⁴⁴ Dne 5. II. 1472 so v Svetu naprošenih (Consilium rogatorum) razpravljali o debatnem jeziku na zasedanjih sveta (protokoli objavljeni: K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatines während des Mittelalters, I Bd., Kap. 7, str. 87–93; M. G. Bartolli, Das Dalmatinische Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Appenino-Balkanischen Romania, I, II, Schriften der Balkan-Kommission, Linguistische Abt. 4, 5, Wien 1900). Predložen je bil predlog v Svetu naprošenih »... nullus arengans possit uti alia lingua, quam Raguseas. Proti temu predlogu je bil izglasovan sklep z 19 proti 15 glasovi, da je treba ostati pri stari praksi. Iz kasnejših zapisnikov je razvidno, je bil v zvezi s tem predlogom napravljen poskus izključitve slovanskega in italijanskega jezika kot debatnih jezikov dubrovniških svetov. Iz tega lahko sklepamo, da sta se oba jezika vse bolj in bolj uveljavljala na zasedanjih svetov, na katerih so prvotno govorili na starodubrovniškem romanskem jeziku. 21. XII. 1472 je prišlo ponovno do razprave o vprašanju debatnega jezika. Jasno je, da so z neko komplicirano uredbo nameravali preprečiti uporabo slovanskega jezika v razpravah svetov. Na istem zasedanju je bil predložen nov predlog, ki je prepovedal uporabo slovanskega jezika na zasedanjih svetov, »... de vetando linguam slaviam in consiliis ad arengarias«. Tudi ta predlog je bil sprejet z 19 proti 15 glasovom. I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 54.

⁴⁵ K. Jireček, Der ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 54; I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 88.

⁴⁶ I. Božić, Pojava humanizma, str. 17.

⁴⁷ R. Grujić, Škole i manastiri u srednjovekovnoj Srbiji, Glasnik skopskog naučnog društva, g. 3, Skopje 1927, str. 43–50; Ilić, Srpske škole u doba Nemanjića, Glasnik srpske pravoslavne crkve, 27, Beograd, 1946, str. 178; D. Dinčić-Knežević, Prilog poučavanja sveštenstva u srednjovekovnoj Srbiji, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XI, 1968, str. 51–61; Đunković, Školstvo i prosveta kod Srba u srednjem veku, Beograd 1965; Istorija škola i obrazovanja kod Srba, Beograd 1974.

⁴⁸ K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatines, Bd. II, Wien 1892, str. 11.

dominus Andreas Drinchasevich (1426).⁴⁹ Izrecno pa se omenja kot uradni »magister littere sclavice« ali »litterarum sclavicarum« Nicolaus Bulgarus (1390—1392).⁵⁰ Poučeval je tako »pueros« kot tudi »quoscumque de Ragus(io) ab eo volentes ire ad discendum litteras sclavices absque aliquo pachamento«. Dobival je letno plačo v višini 50 perperjev.⁵¹

V zvezi s pojavom cirilske pismenosti v Dubrovniku se zelo zgodaj omenjajo tudi cirilske knjige, pisane v slovanskem jeziku. V začetku so bile rokopisne knjige, kasneje tudi tiskane. V zapuščinskem inventarju trgovca s suknom Antonija Pribisalića, ki je bil registriran 25. julija 1496, se omenjajo »quatri libri in schiavo«.⁵² Zelo interesantna je pogodba med frančiškanom Jakobom Pribilovićem in duhovnikom Pavlom Radulićem, ki sta jo sklenila leta 1487 v Dubrovniku. Jakob je zadolžil Pavla, da mu preskrbi »unum librum in uno volumine, in quo est scriptum missale tripliciter, videlicet in gramatica itala seu latina, et in vulgari italo, et in vulgari et littere sclave«, ki ga je videl v rokah prezbiterja Pavla Radončića v Skopju. Za nakup je določil ceno tri in pol dukata.⁵³

Zaradi vedno večjih potreb po cirilskih knjigah v Dubrovniku in v deželah balkanskega zaledja, se je v Dubrovniku začela akcija za ustanovitev cirilske tiskarne. Pop Pavle Vukašinović se v arhivskih knjigah pogosto omenja z oznako »librarius, libraro«^{53a}. Njemu je v testamentu leta 1502 zapustil pop Luka Radovanović svoje orodje za tiskanje cirilskih knjig.⁵⁴ Niso se ohranili podatki, ki bi dokazovali, da bi omenjena popa v Dubrovniku natisnila kakšno knjigo. Resno se je začel ukvarjati z mislijo, da bi ustanovil leta 1514 v Dubrovniku tiskarno z latinskimi, grškimi in cirilskimi črkami slovanski kancelar Pasqualis de Primo. Do realizacije načrta ni prišlo iz neznanih vzrokov.⁵⁵ Tudi v drugi polovici 16. stoletja je bilo nekaj poskusov, da bi v Dubrovniku ustanovili tiskarno. Leta 1568 je Ciriaco Gulteruccio iz Ancone vložil prošnjo, da bi smel pripeljati iz Italije dva tiskarja, ki bi v Dubrovniku tiskala neke knjige sv. pisma v srbskem jeziku.⁵⁶ Čeprav mu je Senat izdal dovoljenje, do realizacije ni prišlo. Vsi ostali poskusi v 16. in 17. stoletju so propadli iz različnih vzrokov. V času protireformacije je dubrovaška vlada iz idejnih motivov preprečevala takšne poskuse. Bili so tudi politični vzroki, pri katerih je določeno vlogo odigrala Beneška republika.⁵⁷

Zato ni čudno, da so začeli ustanavljati posamezne tiskarne cirilskih knjig v Italiji. Pobudniki za tiskanje teh knjig so bili Dubrovčani. Omeniti je treba tiskarno Božidarja Vukovića v Benetkah, kjer so s presledki tiskali cirilske knjige skoraj vse

⁴⁹ I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 100—101.

⁵⁰ K. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slav. Philologie, Bd. XXVI, str. 179.

⁵¹ Bartoli, Das Dalmatinische Altromanische sprachreste, I, str. 164; Leta 1391 je »Nicolaus magister scholarum in sclauico filius Davidi de Dibrino« potrdil, da je prejel v imenu Ratke, hčerke pokojnega Ruska Stepkovića od Paska Stepkovića, strica omenjene Ratke za doto 27 perperjev »et unam possessionem«. (HAD Liber dotium II, fol. 29). Magistra Nikolaja srečamo tudi v testamentu torbarja Radića leta 1391. Iz teksta je razvidno, da sta Radića oropala neki Peter in Bogoslav ter mu vzela 20 dukatov, poleg druge robe še eno libro svile in nov krzneni plašč. Radić pooblašča Nikolaja iz slovanske šole (»Nicola de la scola schlavonesca... dela schula schiava«), da najde omenjene dukate in oropano blago in od tega plača za mašo za dušo Radića. (HAD Testamenta VII, fol. 232' — 31. VII. 1391).

⁵² K. Kovač, Über Bücher und Bibliotheken, str. 271; HAD Div. not. 1468—1469, fol. 194.

⁵³ HAD Div. not. 1486—1487, fol. 170.

^{53a} Prezbiter Pavle Vukašinović »librario« se je ukvarjal s kreditno trgovino. Kot upnik se omenja v kreditni pogodbi 13. 4. 1493. Na kredit je dal 30 perperjev Vukosavu Radonjiću »muratorju« za katerega je jamčil njegov sin Jurij. Kreditna pogodba je bila izdana v zvezi z nekim zidarskim delom. (HAD Debita notariae, LV, fol. 101). Prezbiter Pavel se omenja kot porok (plecius) Radiću Tvrtkoviću iz Srebrenice v več kreditnih pogodbah (ibid., LIX, fol. 75; 129).

⁵⁴ V. Caldarić, Kulturni lik Dubrovnika, str. 18.

⁵⁵ Pasko Primojević (Pasqualis de Primo) je bil slovanski kancelar dubrovačke republike od 1482 do 1527, ko je umrl od kuge; VI. Caldarić, n. d.

⁵⁶ N. Gijvanović, Stampari u starom Dubrovniku, Stamparije izvan Dubrovnika, Dubrovački zabavnik 1928, str. 52.

⁵⁷ VI. Caldarić, Kulturni lik Dubrovnika, str. 18; K. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv für slav. Philologie, Bd. XXI, Wien 1899, str. 431; M. Rešetar, Bibliografski prilozi k dubrovačkim izdanjima XVI vijeka, Građa za povijest književnosti hrvatske, IX, Zagreb 1920, str. 43—63; M. Breyer, Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, str. 339—347; Z. Muljačić, O prvoj dubrovačkoj tiskari, Anali Histojskog instituta JAZU, Dubrovnik IV—V, Dubrovnik 1956, str. 583—612.

16. stoletje.⁵⁸ Razen v Benetkah so cirilske knjige tiskali v 16. stoletju predvsem v raznih tiskarnah v Markah (Ancona, Ascoli-Piceno, Fano, Pesaro in Urbino). Bili so razlogi, da se je prav v teh mestih razvilo v 16. stoletju tiskarstvo. Dejstvo, da do konca 18. stoletja v Dubrovniku ni bilo tiskarne (prva tiskarna šele 1783), je prisililo tiste Dubrovčane, ki so se hoteli posvetiti temu poklicu, da so se izobraževali v Italiji. Bilo je torej razumljivo, da sta v Urbinu delovala od 1588 do 1600 znana tiskarja, brata Bartol in Šimun iz Dubrovnika, saj so bili Dubrovčani povezani z Urbinom v zvezi s tiskanjem knjig že prej.⁵⁹

Konkretno podatke o tiskanju cirilskih knjig v Italiji in prodaji teh knjig, najdemo v več pogodbah iz začetka 16. stoletja. Leta 1510 je sklenil Dubrovčan Frano Micalović pogodbo z znamenitim tiskarjem Girolanom Soncino iz Pescare, da bi tiskal več knjig teološke vsebine v cirilici v srbskem jeziku (*»pro officiis Sancte Marie, evangelis, epistolis et soliloquiis Sancti Augustini stampandis in littera et idiomate serviano«*). Stroške tiska naj bi kril Peter Djura Šušić (Petrus Georgii Susich), s katerim je sklenil Frano Micalović 31. 7. 1511 trgovsko družbo. Peter je v družbo vložil 108 dukatov. V tej vsoti je vračunan svinec, ki ga bo nabavil Peter. Knjige naj bi Micalović prodajal v Dubrovniku in v Srbiji in v ta namen odpri trgovino v Dubrovniku.⁶⁰ Ne ve se, iz kakšnih razlogov teh knjig ni tiskal Soncino v Pesaru, pač pa so bile knjige tiskane v tiskarni Zorzi Rusconi v Benetkah. 18. septembra 1512 je Frano Micalović z ladjo pripeljal iz Benetk dva zaboja cirilskih knjig, ki jih je izročil Djuru Šušiću, očetu omenjenega Petra.⁶¹ Nadaljnja usoda teh knjig je znana iz tretje pogodbe, ki je bila sklenjena med Djurom in Franom 20. 8. 1513. Frano Micalović, ki je potoval v turške kraje (*»ad partes et loca Turchorum«*), je prevzel od Djura Šušića petdeset omenjenih knjig (*»officia quinquaginta ligata et fornita ex officiis in littera et idiomati serviano, stampatis anno transacto«*) z obvezo, da jih razproda in izkupiček izroči Šušiću.⁶² Peter in njegov oče Djuro Šušić sta se tudi sicer ukvarjala s kreditnimi posli in imela razvejane trgovske stike z raznimi poslovnimi partnerji. Djuro je leta 1507 sklenil z Damijanom Luke Bičićem kreditno pogodbo, v kateri se Damijan obvezuje, da bo na račun dolga izročil »viginti miliarii plombi dulcis«.⁶³ Z ozirom na pogodbo o trgovski družbi, ki jo je njegov sin Peter sklenil leta 1511 s Franom Micalovićem, bi lahko sklepali, da so dubrovniški trgovci s svincom oskrbovali tiskarje v Italiji. Leta 1514 sta se Djuro in njegov sin Peter zadolžila pri znanem dubrovniškem trgovcu Marinu Florii Turcinoviću za 336 dukatov.⁶⁴ Leta 1515 pa se je Peter po likvidaciji prejšnjih kreditnih obveznosti /post finem/ zadolžil pri domino Andre Bonbeno d. Petri de Venetiis za 27 dukatov.⁶⁵ Znan je tudi podatek, da so cirilske knjige za pravoslavne vernike v Srbiji dubrovniški trgovci prinašali iz Ancone.⁶⁶

Kulturno življenje in razvoj v dalmatinskih mestih in Dubrovniku so dobivali v srednjem veku znatne impulze in pobude z Apeninskega polotoka. Pri tem so igrali pomembno vlogo učitelji in profesorji ali pa domači ljudje, ki so se šolali na italijanskih univerzah, kjer so prišli v stik s humanističnimi nazori. Toda povsem napačno bi na kulturo v mestih na vzhodni jadranski obali gledali kot na tuj import, kajti pogoji za samostojen razvoj kulture, oplojene s humanizmom, so bili še posebej ugodni prav v Dubrovniku.

⁵⁸ Dj. Sp. Radojičić, Karakter i glavni momenti iz prošlosti starih srpskih štamparija (XV–XVII veka), Istorijski zapisi, br. 7–8, Cetinje 1950; J. Badalić, Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1952, str. 20–21.

⁵⁹ Lavoslav Glesinger, Dva Dubrovčanina tiskara u Urbinu u 16. stoljeću, Anali historiskog instituta JAZU, sv. VIII–IX, Dubrovnik 1960/61, str. 155–163.

⁶⁰ Mihajlo Dinić, Tri dokumenta o ofičiju štampanom ćirilicom 1512. godine, Istorijski časopis, knj. II, Beograd 1946, str. 109–114; Prva pogodba – 31. VII. 1511; HAD Div. not. LXXXXIX, fol. 126.

⁶¹ Ibid., Druga pogodba – 18. IX. 1512; HAD Div. not. LXXXX, fol. 95.

⁶² Ibid., Tretja pogodba – 20. VIII. 1513; HAD Deb. not. LXXXX, fol. 54.

⁶³ HAD Deb. not. LXV, fol. 165 – 14. VII.

⁶⁴ Ibid., LXX, fol. 123 – 6. II.

⁶⁵ Ibid., LXXI, fol. 13 – 14. I.

⁶⁶ Bogumil Hrabak, Dubrovački privrednici u Smederevu u doba Osmanlija, Anali zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU, sv. XVII, Dubrovnik 1979, str. 211.

Riassunto

L'INFLUSSO ITALIANO SULL'ISTRUZIONE E IL CONSEGUENTE SVILUPPO CULTURALE IN DALMAZIA ED A RAGUSA NEL MEDIOEVO

Ignacij Voje

Nei comuni dalmati medievali e a Ragusa l'istruzione non si sviluppò nella stessa maniera e non diede dappertutto gli stessi risultati. In questo sviluppo distinguiamo più fasi, nondimeno in tutte le epoche l'evoluzione culturale della vicina Italia ebbe una forte influenza.

Dell'istruzione nelle città dalmate e a Ragusa fino al XIV secolo si occuparono gli istituti religiosi, in particolare i monasteri benedettini.

Con lo sviluppo della marineria e del commercio aumentò di pari passo anche la necessità di saper leggere e scrivere. Su questo fatto influirono anche i contatti marittimo-commerciali con le vicine città italiane. Questa fu una delle cause che portarono all'apertura di scuole nelle città dalmate e a Ragusa, sotto la severa supervisione del comune, a partire dall'inizio del XIV secolo. I maestri, che erano funzionari statali, venivano scelti tra le persone più capaci e soprattutto moralmente più adatte.

La sottomissione della Dalmazia a Venezia nel 1420 rappresentò per lo sviluppo dell'istruzione nelle città dalmate un forte contraccolpo e la fine delle decisioni autonome in merito ai maestri. In condizioni molto più favorevoli si sviluppava l'istruzione nel XV secolo a Ragusa, dove si fece particolarmente sentire l'influsso dell'umanesimo italiano. All'inizio del XV secolo a Ragusa si sentiva una maggiore necessità per l'istruzione dei giovani che avrebbero dovuto acquisire un sapere più vasto e solido. Per questo motivo verso il 1430 nella città si affermò l'idea di una riforma della vecchia scuola. Nel 1433 venne scissa dalla scuola elementare una specie di istruzione media. La personalità di primo piano e uno dei riformatori della scuola di Ragusa fu l'umanista italiano Filippo de Diversis de Quartigiani da Lucca. Per la scuola del Diversis passarono alcune generazioni di ragusei dalle quali si fornì una cerchia di amanti dell'antichità, che ascoltavano delle materie che prima a Ragusa non venivano insegnate. Questa struttura della scuola cittadina si conservò anche dopo la partenza del Diversis.

Nella seconda metà del XV secolo, dopo la partenza del Diversis, a Ragusa comparve un numero sempre maggiore di umanisti nostrani che avevano studiato in Italia e che componevano opere letterarie in latino. Alcuni divennero maestri o rettori della scuola della città. Oltre a quelli già citati, l'umanista più importante fu certamente Elia Lampridii de Zrieva, «poeta laureatus», per due volte rettore della scuola di Ragusa, dal 1497 al 1504 e dal 1511 al 1514.

Con l'espandersi della cerchia di persone istruite che conoscevano bene il latino ed il greco, a Ragusa aumentò anche l'interesse per i libri, in primo luogo per le opere dei classici e degli umanisti. Un ruolo importante in questo contesto lo svolse la scuola di Ragusa. I Ragusei si procurarono dapprima manoscritti e più tardi anche libri stampati.

In un certo periodo gli insegnanti stranieri, in maggioranza italiani, influirono per mezzo della lingua d'insegnamento sull'affermazione della componente romana nella società ragusea. Con la fusione dell'elemento romano e di quello slavo in uno peculiare ed etnicamente caratteristico, a Ragusa nacque la tipica coscienza ragusea. Anche se la cultura romana veniva coltivata consapevolmente questa romanizzazione culturale non era tanto radicale da impedire una lenta ascesa anche dell'elemento slavo, che quando ottenne una posizione uguale a quello romano, nelle condizioni contingenti si trovò ad avere una forza vitale superiore a quello tradizionale romano. La lingua italiana entrò nell'uso a Ragusa soprattutto come linguaggio commerciale. In casa si parlava lo slavo che all'inizio del XV secolo era ancora al livello di lingua familiare e d'uso comune. Tuttavia nel corso del XV secolo la lingua slava entrò sempre più in uso anche nella vita pubblica. Anche se gli umanisti, il cui rappresentante più insigne a Ragusa era Elia de Zrieva, il «poeta laureatus», disprezzavano la lingua materna e come propagatori della «romancità» erano più propensi alla diffusione della lingua e della letteratura latina, lo slavo divenne la lingua del Rinascimento raguseo.

Questo corso di sviluppo è testimoniato anche dall'esistenza di una scuola slava separata. Si cita particolarmente come «magister littere sclavice» ufficiale Nicolaus Bulgarus (1390—1392). In relazione alla comparsa della scrittura cirillica a Ragusa si nominano già molto presto anche i libri cirillici, scritti in lingua slava. In principio si trattava solo di manoscritti, poi anche di libri a stampa. Non deve sembrare strano quindi che singole tipografie cirilliche venissero istituite in Italia. Ne Cinquecento si stampavano libri cirillici, oltre che a Venetia, soprattutto in diverse tipografie marchigiane (ad Ancona, Ascoli Piceno, Fano, Pesaro ed Urbino).